

Tonko MAROEVIĆ*

„ADA ŠTO JE NEGO MAŠTANIJE!”
Lirsko čitanje „Gorskoga vijenca”**

Apstrakt: „Gorski vijenac” je nesporno vrlo složena i originalna epska struktura, s elementima drame antičkog tipa ili šekspirijanskih naslaga. U njemu ima doista kroničarskih, narativnih i etnografskih slojeva, pa se govorilo i o enciklopedijskom modelu, o svojevrsnoj trodijelnoj simfoniji ili o plastičnoj freski narodnoga života. Kako bilo, Njegošev ep odlikuje nutarnja napetost izraza, mnogo kontrasta i paradoksa, prava *coincidentia oppositorum*, a ekstrahiranje lirskih mjesta ne znači dokidanje dramatičkih (dramatičnih) akcenata i epske logike ili gradacije.

Ključne riječi: Njegoš, „Gorski vijenac”, lirsko čitanje, amblematični stihovi, evokacija, pjesnička slika

I.

Počašćen sam pozivom da se svojim prilogom pridružim proslavi 170-godišnjice „Gorskoga vijenca”. Premda je moje zanimanje za Njegoša ponajprije vezano uz njegovu refleksivnu i metafizičku komponentu, te sam se svojim interpretacijama pokušao približiti barem nekim aspektima „Luče mikrokozma”, razumije se da nisam mogao ostati ravnodušan i na ine manifestacije njegova pjesničkog genija. Upoznavši bolje i produbivši svoj odnos prema lirskom supstratu i pjesmama iz raznih faza Njegoševa djelovanja, kao što su, recimo, „Crnogorac k svemogućemu Bogu”, „Misao”, „Noć skuplja vijeka” i „Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda” nametnula mi se spoznaja o nespornom lirskom senzibilitetu njihova autora.

Odlučio sam stoga i „Gorskome vijencu” pristupiti iz perspektive lirskoga nadahnuća. Taj me pristup također oslobađa golemoga tereta egzegeze povijesnoga supstrata (čemu su ionako posvećene već bezbrojne studije), a time

---

* Tonko Maroević, HAZU

** Besjeda održana 16. marta 2017.

i određenih ideoloških ili didaktično-rodoljubnih premisa (a pogotovo njihovih anakronih derivacija). Dakle, ne kanim se posebno baviti motivskim pobudama kao što su problematike borbe i žrtve, slobode i izdaje, pokušaja mira ili istrage poturica. Osim toga, na taj način izbjegavam ući u beskonačnu raspravu o žanrovskoj pripadnosti „Gorskoga vijenca”, to više što nemam ponuditi neko plauzibilno rješenje. Jedna od najefikasnijih ležernih definicija „Gorskoga vijenca” kazuje kako je taj spjev visoka planina, pa se njezinu vrhu može prići s raznih strana. Odabirući stazu lirskih preokupacija i motiva, možda i neću predaleko doprijeti, ali svakako se zapućujem kamo me vodi vlastiti osjećaj i moguće kritičke kompetencije. Dakako, nemam iluzija da sam prvi koji je odlučio tako krenuti; štoviše, čini mi se da su se od samoga početka povijesno-kritičkog praćenja mnogi usmjerili istim putem. Moj je zadatak — i želja — samo što više egzemplificirati svoj doživljaj i svoje stanovište.

Međutim, već je Svetislav Vulović, prvi Njegošev stručniji monograf, za „Gorski vijenac” ustanovio kako je to „skup lirskih osjećaja”. Najustrajniji tumač Milan Rešetar uočio je pak kako je pjesnik „epskom elementu pridodao napokon (u govorima vladike Danila i igumana Stefana) i lirskih partija, gdje izražava svoje lično mišljenje i osjećanje”. Teoretičar književnosti Vinko Vitezica piše da „‘Gorski vijenac’ nije drama. Sav spev je u atmosferi lirskog raspoloženja”, te vladiku Danila uspoređuje s Hamletom. Autorica monumentalne esejističke interpretacije naslovljene „Njegošu”, a podnaslovljene „knjiga duboke odanosti”, napisala je za „Gorski vijenac” da je on „spoj svečane narodne heroike i jedne veličanstvene lične elegije... u svoju tamnu elegiju uma uneo je (autor) nekoliko lirskih pasaža koji su prava purpurna mesta srca i krvi... čak su i lirski pasaži u Njegoševoj romantici klasično opšteg značaja.”

Engleski slavist Ednjar D. Goy načinio je uporabu suvremenu sintezu spoznaja o Njegošu za inozemne čitaoce, ali je u nju unio i sasvim izvornih teza; primjerice, da su mnoge scene „Gorskoga vijenca” samostalni *tableau*, odnosno prizori jake slikovitosti i gotovo autonomnog značenja. S obzirom na lirski element ustvrdio je: „Utisak koji ostavlja ‘Gorski vijenac’ ne može se objasniti drugačije nego kroz individualna iskustva i patnje, ne samo likova koji se pojavljuju, nego i samoga čitaoca, kao i preko ukupnog lirskog efekta koji čitava poema ima. Lirski element u ‘Gorskome vijencu’ ne pripada toliko pesniku koliko likovima. U vladici Danilu je Njegoš možda stvarno video pretka, čiji zadatak je on, Njegoš, nastavljao i zato je ubacio više lirskih osećaja u lik... Draškov opis pozorišta je njegova vlastita lirski reakcija.”

Dva čitalačka mišljenja smatram posebno mjerodavnima, jer potječu od autentičnih pjesnika, takoreći nastavljača na istoj brazdi. Prvi sud koji prenosim potječe od Rastka Petrovića, koji je ušao u meritum snage Njegoševa izra-

za: „O ‘Gorskome vijencu’ postoji također ubjeđenje da je njegova znatna mana što je posve lišen lirike... ali i lirika leži u prirodi tempa pesničkog izražavanja i u unošenju emocionalnosti, a nikako u specialnom obliku izražaja. Za nas je zato ‘Gorski vijenac’ jedna od najlirskijih knjiga našeg naroda.” Osim ritmičkih vrijednosti i afektivnoga udara, Rastko Petrović nalazi lirsku dimenziju otajnosti i neopisivih slutnji: „Ono što čini ‘Gorski vijenac’ tako silnim leži najviše u njegovoj pesničkoj pulsaciji, u velikom i neodoljivom nadahnuću kojim je ispevan. I zato je najveća lepota takvog epa u njegovoj nerešljivosti, bolnoj skeptici i iznenadnim vrtoglavim zanosima.”

Ništa manje poetski autoritativan, Miloš Crnjanski, pridružuje se Petroviću svojom zanesenošću njegoševskim vizurama i Njegoševim nedohvatima ili mutnim i mračnim slikama: „Tad kao zavesa spadaju nebesa i Lovćen se pojavi. Lirski taj odnos prema Bogu velika je novost. On drugo gleda sa Lovćena... vidim i Stražilovo, mekše i blaže i čulnost Branka. Daleko od epskog, žubor žalosti i žud za stapanjem. Lirske stihove.” Poantu nalazim u Crnjanskijevim rečenicama: „Čitam ‘Gorski vijenac’ sa mišlju da ga je Pesnik nazvao *Izviškrom*... neka kola, duboko bahična i psihološka, protivna epskom... Pa ipak je oblik ‘Gorskoga vijenca’, za kojim toliki žale, u svojoj oblačnosti, velik.” Toliko o lirskome iz usta samih lirika!

II.

Naravno, traženje (pa i nalaženje) lirskih mjesta nikako ne može ni iscrpiti težinu i slojevitost integralnog djela, a niti sasvim zaokružiti njegovo značenje i smisao. Međutim, može ukazati na manje znane aspekte i čak učiniti privlačnijim tekst odveć često čitan i shvaćan isključivo iz epske perspektive, za koju moramo priznati da je u prvome planu. „Gorski vijenac” je ne samo klasično djelo i široko popularno, nego zauzima mjesto Knjige s majuskulom i ima karakter ostvarenja koje nadmašuje usku književnu dimenziju. Utoliko više treba se unaprijed ispričati za smjelost (da ne kažemo drskost) njegova seciranja, komadanja, rasparceliranja, ne baš i prekrajanja.

Njegov je status, *si licet*, donekle usporediv s Danteovom „Božanstvenom komedijom”. Utoliko se sad nalazim u poziciji sličnoj velikom kritičaru Benedetto Croceu, koji je ustvrdio kako Danteov velespjev jest književnost, literatura, ali nije u potpunosti poezija, jer se — po njemu — poetska supstanca nalazi samo u pojedinim dijelovima, izdvojenim ulomcima, pa je stoga navodio takva odabrana mjesta u svojoj interpretaciji. Kritika i teorija, dakako, nisu prihvatili Croceov stav u cjelini, insistirajući na strukturalnoj povezanosti i homogenosti djela, no ipak su mnogi pragmatično pristali na diferenciranje

više epskih i više lirskih pasusa, a posebno vrednovanje i svojevrsno antologiziranje gotovo uvijek se odnosi na karakteristična pjevanja i epizode poput onih o Frenčeski da Rimini i konte Ugolinu.

Kao primjeri poezije i lirike u Dantea naročito se uzimaju retoričke figure zvane „similitudini” (sličnosti, slike i prilike), što odgovaraju našim usporedbama, povezivanjima apstraktnih s konkretnijim pojavama ili životinjskih s ljudskim likovima. Primjerice: „Kao golubovi... tako... krenuše k nama...” ili: „i padoh ko što mrtvo tijelo pada”. I jedan i drugi primjer su iz Petoga pjevanja. A evo i iz Trideset i drugoga: „I ko što žabe vire sa svih strana... tako su... pomodriale u ledu jadne sjene.”

Manje radikalno od metafore, ali također s efektom preobrazbe, pretvorbe, prebacivanja iz jedne sfere u drugu, usporedbe su svakako svojstva pjesničkog govora, najčešće upravo lirskoga, zahvaljujući slici koju izazivlju, a koja pritom dobija protege šire od doslovnosti, čak s onu stranu fakticiteta. U početnoj potrazi za tzv. lirskim mjestima u „Gorskome vijencu” bio sam u napani evidentirati sve Njegoševe usporedbe, naći njegove asocijativne veze kojima uspostavlja odnose između zbilje i prenesene realnosti, između viđenja i iskustvene nadoknade. Nije trebalo dugo ni daleko tražiti. Već na prvoj stranici spjeva imamo „Kâ skakavac što polje opusti”, a odnosi se na prodore neprijatelja, osvajača. Ili pak, samo malo dalje, a s istim značenjem: „Vražje pleme pozobe narode, — / Dan i narod, kako ćuku tica.”

Nakon čitanja s olovkom uspio sam inventarizirati na desetke Njegoševih usporedbi, najčešće su to paralele ljudi i životinja, zavisno o ponašanju i karakternim osobinama. Tako je aktiviran čitav bestijarij u usporedbama: kukavica, mrav, lav, guska, miš, jejina, krava, kokoške, paščad, stoka, kurjaci gladni, divlje mačke itd. Ali ima i usporedbi sa zvijezdama, zemljom, na gori listom i blijedim plamenom, pa čak i s kapljicama rosnim. Sve to može imati stanoovit lirski naboj, no riječ je o sitnim fragmentima (potencijalnim *haiku* jezgrama, koje bi se dale razviti).

Cjelovitije lirske situacije i slike morao sam pronaći na drugi način: osjetiti plastičnost ili suptilnost iskaza, začudnost ili slutnju onostranoga, a posebno pak tananu oniričnost i erotičnost. Koliko god se na prvi pogled „Gorski vijenac” bavi dramskom radnjom, prepleten likovima u funkciji neposrednog djelovanja, te je uronjen u konkretnu povijesnu zbilju, na drugi, dublji pogled njegovo tkivo se grana i račva u raznim smjerovima, izlazeći počesto iz krutog oklopa evidencije i verifikacije.

Kad sam u „Gorskom vijencu” pronašao amblematični stih: „Ada što je nego maštanije!”, nisam pomislio da on može pokriti sve aspekte epskoga zbiivanja, no svejedno sam ga i svjesno ekstrahirao i stavio u naslov kao orijen-

tir prema eteričnijem, oniričnijem, slobodnijem poimanju mnogih tokova veličanstvenoga spjeva. Preostaje mi odgovorno listati i preći mnogim stranicama „Gorskog vijenca”, navodeći pasuse koji mi se čine zanimljivima, odnosno lirski nosivima. Neću se baviti odveć analizama i tumačenjima, tu i tamo ću eksplicirati karakterističnije stavove ili naznake, no vjerujem da će sam izbor dovoljno svjedočiti o lirskoj svježini i čistoći viđenja velikog pjesnika.

Kad smo već spomenuli da je „Gorski vijenac” i sam svojevrsna planina, možda je najbolje da uspon na njega s lirske strane, odnosno njegovo lirsko čitanje, započnemo evokacijom Lovćena. Serdar Radonja se obraća prisutnima na skupštini:

Vidite li čudo, Crnogorci!
 Prisukâ sam pedeset godinah,
 Na Lovćen sam vazda ljetovao,
 Izlazio na ovu vršinu;
 Sto putah sam gledao oblake
 Ā iz mora dođu na gomile
 I prekrile svu ovu planinu:
 Otisni se tamo ali tamo
 S sijevanjem i s velikom jekom
 I s lomljavom strašnijeh gromovah;
 Sto putah sam ovđena sjedio
 I grijâ se mirno sprama sunca,
 A pod sobom munje i gromove
 Gledâ, slušâ đeno cijepaju;
 Gledâ jekom grâda stravičnoga
 Ā s’ poda mnom jalove oblaci.
 Al ovoga čuda još ne viđeh!

Teško bismo našli bolji auftakt i prolog lirskom doživljavanju svijeta. Riječ je o zadivljenom pogledu na krajolik djetinjstva, posvajanju znanoga prostora, u dramatičnim pak okolnostima prijetnje. Jasno je da tmurni oblaci imaju preneseno značenje slutnje neprijatelja.

Riječima serdara Radonje pridružuje se Obad:

Viđeste li čudo i znamenje,
 Kâ se dvije munje prekrstiše:
 Jedna sinu od Koma k Lovćenu,
 Druga sinu od Skadra k Ostrogu —

Krst od ognja živa napraviše!
 Oh, divan li bješe pogledati!
 U svijet ga još nije takvoga
 Ni ko čuo niti tko vidio.

Slika je dopunom intenzivirana. Ako je gusto skupljanje oblaka oko Lovćena bilo nesvakidašnje, neobično i predstavljalo čudo, istodobna pojava dviju munja u suprotnim smjerovima, u obliku križa, već predstavlja nedvojbeno znamenje, predskazanje, neku višnju poruku. Pjesnik insistira na simboličnosti, zbivanje koje namjerava pratiti podiže na novu razinu.

Vladika Danilo, koji je na samome početku spjeva iznio njegov argument, sad se javlja u funkciji pregovarača s poglavicama turskim, a ponajprije se obraća Bogu molitvom:

Provedri mi više Gore Crne,
 Uklon' od nje munje i gromove
 I smućeni oblak gradonosni!

Na taj je način zaključena uvodna slika mračne atmosfere i teškoga pritiska. Slijedi dugački monolog istoga govornika, neobičan u kontekstu planiranja odlučnoga obračuna s poturicama. Naime, vladika Danilo, umjesto plediranja za borbu s nevjernicima, iskazuje izričito humanističko razumijevanje za ljudske slabosti, posebno pak za ljude raspete između prijetnje i mamljenja, između straha i pohlepe, a što se odnosi upravo na Crnogorce koji su prevjerali, prešli na islam:

Da, nijesu ni krivi toliko, —
 Premami ih nevjera na vjeru,
 Ulovi ih u mrežu đavolsku.
 Što je čovjek? — ka slabo živinče!
 Med za usta i hladna prijanja,
 A kamoli mlada i vatrena!
 Slatka mama, no bi na udicu:
 'Pij šerbeta iz čaše svečeve,
 Al' sjekiru čekaj među uši!
 Strah životu kalja obraz često;
 Slabostima smo zemlji privezani, —
 Ništava je, nego tvrda veza.
 Ali tice te su najslabije
 Lovi svjetlost lisičijeh očih,

Nego orla krijući gledaju.
Za vrsnijem bratom ali sinom
Pusti glasi milost ustostruče;
Nađeno je draže negubljena,
Iza tuče vedrije je nebo,
Iza tuge bistrija je duša,
Iza plača veselije poješ.

Ovu refleksivnu tiradu, protkanu lirskim asocijacijama, sa čuđenjem su i iznenađenjem pratili prisutni Turci, odnosno islamizirani Crnogorci, kao da ih je zbunjivala pokazana tolerancija vladike Danila, kao da nisu mogli predvidjeti što ih očekuje. U svakom slučaju vrijedilo je navesti oduži pasus i radi manifestiranja Njegoševa shvaćanja kompleksnosti življenja između dvije vatre, uvažavanja različitih razloga. U sljedećem ulomku, na koji se pozivamo, riječ ima upravo jedan od poturica, Mustaj-kadija, koji najprije izlaže činjenicu da se njihov prelazak na islam zbio već prije dva stoljeća, tako da su u novoj vjeri sasvim udomaćeni, pa je zalud pozivati ih da se staroj vrata. Odbija o tomu čak i razgovarati: „Krst i nekrst sve im je na usta / Snijevaju što biti ne može.” Intervencija Mustaj-kadije dobro dolazi u spjev da egzemplificira stanovite vrijednosti Islama, da argumentira neke od motiva prelaska s pravoslavlja na novu vjeru i novo podaništvo. U njegovoj apologiji Turske i islama značajno mjesto ima pohvala ljepote i moći Istanbula, glavnoga otomanskoga grada, no svakako još važnije, i na prvome mjestu, dolazi njegovo uvjerenje da će po smrti u dženetu moći uživati u društvu lijepih djevojaka, hurija, koje on čeznutljivo zazivlje:

O hurije očih plavetnijeh
Te mislite sa mnom vjekovati,
Đe ta sjenka? što je dići može
Da mi stane pred vašim očima?
Pred očima koje strijeljaju,
Koje kamen mogu rastopiti,
A kamoli slaboga čovjeka,
Rođenoga da se od njih topi, —
Pred očima vode prebistrene
Đe u dvije sveštene kapljice
Predjel širi vidiš božje sile
No s planine u proljetnje jutro
Što ga vidiš nad bistrom pučinom!

Možda nije neobično što Njegoš ovu viziju izrazitoga erotskoga, gotovo lascivnoga nadahnuća pripisuje pripadniku druge vjere, čineći ga na taj način senzualnijim, mekoputnijim, manje podobnim za ratnika, junaka. U svakom slučaju autor „Noći skuplje vijeka” nije smio i mogao i ovdje posrnuti na skliskom području, odati se vlastitim riječima. Međutim, Crnogorci također nisu lišeni ljubavne čežnje i zanosnoga doživljaja ženske ljepote. Upravo Vuk Mandušić, za kojega će na kraju spjeva doći do priznanja herojskih mu čina, u jednom se času prepušta zanosnoj sanjariji:

Al' je đavo, ali su mađije,
 Ali nešto teže od oboje:
 Kad je viđu đe se smije mlada,
 Svijet mi se oko glave vrti.
 Pa sve mogoh s jadom pregoreti,
 No me đavo jednu večer nagna,
 U kolibu noćih Milonjića.
 Kad pred zoru, i noć je mjesečna,
 Vatra gori nasred sjenokosa,
 A ona ti odnekuda dođe,
 Ukraj vatre sjede da se grije;
 Čuje da svak spava u kolibe,
 Tada ona vijenac rasplete:
 Pade kosa do niže pojasa;
 Poče kosu niz prsa češljati
 A tankijem glasom naricati
 Kako slavlja sa dubove grane.

Lirska slika iznimne prvotnosti i plastičnosti elemenata još je obogaćena zvučnim piskutavim asonancama, glasom sibilanata, zvučanjem koje kao da izazovno i zavodnički psiče (slušajte samo učestalost glasa s: smije–svijet–svak spava–sjede–rasplete–kosa–pojasa–prsa–slavlja). Primjetit ćemo, daka-ko, noćni ambijent, osvijetljenost mjesečinom, zagrijanost vatrom, pa i uvodnu dvojbu (Đavo ili mađije), koja epizodu boji stanovitom neizvjesnošću, daje joj karakter iluzije i fantazije. U istoj toj noći, u istom društvu kojemu se svojom pričom obratio i Vuk Mandušić, naći će se još oniričkih momenata. Prvi se oglašava Obrad:

Da vi pričam što mi se prisnilo:
 Naroda se bješe mnogo diglo,

Kao nekud da krste nosimo;
Sunce peče da oči iskoče,
I tvrđa je kudijen idemo;
Dok sidemo kâ na ovo polje,
Počinemo pod jednu jabuku,
Ispod koje i potočić vraše.
Svi se u hlad pod njom sabijemo,
Uberemo zrelijeh jabukah,
Kao cukar svaka bješe slatka.

Obradovo noćno viđenje je idilično, pravi *locus amoenus*, odmor ratnika. U snu je, makar na trenutak, našao smirenje i nadoknadu za stalno kretanje i teškoće terena po kojemu je išao. Snovi njegovih sugovornika nisu bili tako spokojni, nego više u duhu zbivanja u kojima su morali učestvovati:

Vuk Mićunović

Srećan bio, divno li si snio!
Na čudo sam i ja na san bio,
Braneći se od nečijeh pasah,
I pet šest sam mačem presjekao.
Da sam đegod u četvu krenuo,
Doista se bih poklâ s Turcima.

Serdar Janko

Ja sam noćas bio u svatove
I sa bulom ženio Bogdana;
U našu je crkvu pokrstismo,
Pokrstismo, pa ih privjenčasmo.

Serdar Vukota

Ja sam Ozra noćas na san gledâ,
Bjesmo pošli dvjesta Ozrinićah
I toliko poćerali konjah
Da uzmemo panje arandelsko;
I vrati se s pićem iz Kotora.
Poju ljudi, gađu iz pušakah.
Kad dođosmo navrh Potočinah,
Ali sjede oko trista drugah,

Na svakoga zelena dolama,
 Na svakoga toke i oružje.
 Pomislimo, ko će ovo biti?
 Kakvi gosti? — nije im vrijeme!

Snivanje i čuđenje, žuđenje i priviđanje, sve su to svojstva odmicanja od puke realnosti. Nekako baš oko sredine spjeva Njegoš je osjetio potrebu da svoje agoniste prebaci u neku drugu, drugačiju razinu postojanja, da ih oslobodi, makar načas, tereta prijetnji i slutnje krvavog obračuna. Dapače, kao kruna takvoga odmaka i odaha dolazi i humorno rasterećenje, poruga Mlečanima kao zastupnicima dokonoga i ispraznoga življenja, sasvim suprotnoga egzistencijalnoj nuždi i ratničkoj sudbini na koje su Crnogorci osuđeni. Izvještaj vojvode Draška o mletačkom kazalištu (valjda prizorima iz komedije *dell'arte*) zapravo se nadovezuje na prethodeći koloplet fantazmagorija i sanjarija:

To ni u san nikad doć ne može:
 Svi šareni kao divlje mačke.
 Dok ih stade po kući krivanja,
 Će ko bješe zapljaska rukama, —
 Imah mrtav padnut od smijeha!
 Malo stade, oni otidoše,
 A za njima drugi izidoše.
 Takve bruke, takvijeh grdilah,
 Nigđe niko još vidio nije:
 Nosine im po od kvarta bjehu,
 Istreštili oči kao tenci,
 A zinuli kâ kurjaci gladni;
 A drvene noge nasadili,
 Pa iđahu kao na ključeve;
 Oblačili prnje i jačine, —
 Usred podne da ga čovjek sretne,
 Sva bi mu se kosa naježila.

Za oči i uši oporih brđana kazivanje vojvode Draška bilo je neshvatljivo i neprihvatljivo, pa na tom mjestu spjeva dolazi i do sporenja oko statusa istinitosti ili iluzornosti prikaza. Uostalom, kako je riječ o kazališnoj predstavi, kako se govori zapravo o izmišljenom (makar kreativno sačinjenom) svijetu, nije ni netočno što knez Rogan primjećuje Drašku da su mu oči zamaštali, a s či-

me se i Draško gotovo da mora složiti. Paradoks je, međutim, da i izvan Mletaka i mimo kazališnog konteksta postoje slične pojave, na što upućuje Obradova intervencija. Na taj se način Njegoš još jednom poigrao razinama zbilje, odnosno makar ironično ukazao na snagu varke i na čovjekovu sklonost iluziji. Posebno je indikativno da — za mene — amblematičan stih: „Ada što je nego maštanije!” izgovara upravo Obrad, to jest baš onaj koji razotkriva, demontira prevaru. Čini se neophodnim donijeti poduži ulomak raspravljanja o istinitosti ili lažnosti, opsjeni ili činjeničnosti predstavljenih zgoda:

Knez Rogan

To ne može biti istina, Draško,
Nego su ti oči zamaštali.

Vojvoda Draško

Ne znam ništa, no sam ih gledao;
I sam mislim da je maštanije.

Obrad

Ada šta je nego maštanije!
Ja sam čuo od jednoga đeda:
U Boku su jedni dohodili
Iz Talije, ili otkud drugo,
Na naš Pazar isti izlazili,
Pa viknuli cijelu narodu:
'Pogledajte onoga kokota!
Kad pogledaj onoga kokota,
Ali šljeme za nogu poteže, —
Kad onaj čas nije nego slamka.
Drugom vikni: 'Poslušaj, narode,
Svak će sada grozd u ruku imat,
Grozdu ćete britve prinijeti;
Al čuvajte da vas jad ne nađe,
Nemoj koji grozda okinuti!
Dokle svako za po grozd uhvati,
Priniješe britve grozdovima;
Kad videše čudo neviđeno:
Svaki sebe za nos dohvatio,
Dognâ britvu do svojega nosa!

Nećemo kazati da humorne i groteskne scene imaju lirsku podlogu i osjećajno pokriće, no uvrstili smo ih u repertoar motiva koji relativiziraju epsku stamenost i povijesnu utemeljenost glavnoga toka, dapače, znatno jačaju imaginativnu komponentu Njegoševa pisanja i mišljenja. Autentične lirske izljeve možemo naći u opisu ženske ljepote, konkretno u govorenju Mustaj-kadije, koji tješi Fatiminu majku, sjetnu što joj je kćer udajom otišla iz kuće:

Ruža s struka nije pala svog,
 No u bostan, prenešena svoj.
 Fatimu će Suljo držati
 Kako oči svoje u glavi.
 Fatima je strukom divota,
 Oči su joj dvije zvijezde,
 Lice joj je jutro rumeno.
 Pod vijencem gori Danica;
 Usta su joj parom srezana,
 Usne su joj ružom uždene.
 Međ kojima katkad sijeva
 Snježna grivna sitna bisera;
 Grlo joj je čista fildiša,
 Bijele ruke krila labuda;
 Nad cvijećem pliva zornjača,
 A voze je vesla srebrna.
 Blago odru na kom počine!

Svat Crnogorac

Soko mrzi polja od prašine,
 Soko neće žabu iz lužine,
 Soko hoće visoku liticu,
 Soko traži ticu jarebicu;
 Jarebica tanka i plašiva,
 Ma tijela kako vatra živa.

Osim istančanih usporedbi i biranih epiteta, ovo mjesto je zanimljivo po zajedničkom sudjelovanju (očigledno susjedskoj suradnji) pripadnika dviju suprotstavljenih vjera u slavljenju svadbe, dapače, po preplitanju poetskih izljeva inače iste (ili vrlo slične) izražajne matrice. I poturice su, dakle, zadržale duh narodnog pjesništva svojih inovjernih predaka.

A nemaše još dvadeset godinah!
 I što ću vi kriti, Crnogorci:
 Živo mi je srce pokosio
 I našu je zemlju ocrnio!

Obrata u „Gorskome vijencu” ne manjka. Nakon svadbe pogrebna pjesma, a nakon žalovanja slijedi novi pokret, nova akcija, dolazak plemenskih poglavica sa svojom vojskom. Međutim, i kod njih je nesklada i svađa, jer su navodno smučeni od stanovite babe, lažne proročice iz Bara, koju optužuju da je vještica. Babino iznuđeno priznanje posebno je slikovito, neobično i groteskno, te izaziva opću nevjericu:

Baba

Kupimo se na mjedeno guvno, —
 Niko ne zna do nas će je ono;
 Na vratila o marču jašemo,
 Dogovore krijući činimo
 Kakvo ćemo zlo učinit kome.
 Živinom se svakom pramećemo;
 Vozimo se na srebrna vesla,
 Lađa nam je kora od jajeta.
 Zla mrznome činit ne možemo;
 Ako nam je mio ali svojta,
 Trag po tragu njegov iskopamo.

Svi iz glasa

Vidite li kako ne zna ništa?!
 Istina je sve što je kazala;
 Ne bi sama sebe naružila
 Da u taj lik nije obeštana;
 Pa se kaje, stavila se duše,
 Jere vidi, trag ni iskopaše.

Knez Janko

Slušaj, babo, sve ti vjerujemo:
 Može biti i mjedeno guvno,
 Jahati se može na vratilo,
 Ma za lađu i vesla srebrna,
 To ti niko vjerovati neće,
 Jer je sasma preništava lađa.

Premda se vesala srebrnih možemo sjetiti i iz svadbene pjesme u počast dilber Fatime, u novome kontekstu ona su atribut neke fantastične i zastrašujuće lađe, ponajviše nalik srednjovjekovnoj lađi luđaka. Naime, iz kolektivne mašte ušla je u babino izmišljanje, a praznovjerni puk ostaje u nedoumici oko smisla, pa dijelom prihvaća a dijelom odbacuje elemente prijeteće vizije. Ako taj prizor i ne unosi lirskih momenata, svakako izmiče iz epske linearnosti.

Na samome kraju spjeva manifestira se iskustvena mudrost igumana Stefana, staroga monaha koji je obišao svijeta. Njegovi monolozi svojevrsni su misaoni apogej spjeva, impregnirani jakim osobnim doživljajem:

Ja imadem osamdeset ljetah;
 Otkako sam oči izgubio,
 Ja sam više u carstvu duhovah,
 Iako mi još tijelo dušu
 Zadržaje i krije u sebi
 Kako plamen podzemna peštera.
 Ja sam mnogo obišâ svijeta;
 Najsvetije nebesne hramove
 Što je zemlja nebu podignula
 Ja sam redom svaki polazio,
 Nasrkâ se dima s žertvenikah,
 Penjâ sam se na sveštenu goru
 Sa koje je strašno predskazanje,
 Svoje sudbe Jerusalim čuo.

Nakon što se predstavio i legitimirao kao duhovnik s pokrićem hodočašćenja na mnoga sveta mjesta, dakle, kao dobar poznavatelj svijeta u širini i dubini (i visini), iguman Stefan daje svoj sud o čovjekovoj sudbini. Znakovito je da mu ne izmiču iz vida (premda, ili upravo stoga, što je već oslijepio) ne samo paradoksi i kontrasti, svijest o jedinstvu suprotnosti, nego i pojave koje ne može odrediti drugačije negoli kao ludosti, odnosno razine koje nužno ocjenjuje kao pričin, priviđenje, obmanu:

Smiješna su svojstva naše zemlje,
 Punana je ludijeh premjenah;
 Priroda se svakolika pita
 Sunčanjem čistijem mlijekom, —
 U plamen se i ono pretvara:
 Danas žeže što jučer njivljaše,
 Kolijevke kakve bi trebale

Ne imadu sve naše rijeke;
 Vidimo li mi ova strašila
 De pustoše nemilosno zemlju?
 Vrijeme zemno i sudbina ljudska,
 Dva obraza najviše ludosti,
 Bez poretka najdublja nauka,
 Sna ljudskoga đeca al' očevi, —
 Je li ovo pričina uprava
 Kojoj tajnu postić ne možemo?
 Je l' istina e ovo ovako
 Al' nas oči sopstvene varaju?
 Ište svijet neko djeistvije,
 Obrana je s životom skopčana!
 Sve priroda snabd'jeva oružjem
 Protiv neke neobuzdne sile,
 Protiv nužde, protiv nedovoljstva;
 Oštro osje odbranjuje klasje,
 Trnje ružu brani očupati.

Ove meditativne stihove također nećemo proglasiti lirskima, no pridat ćemo im vrijednost prvih i zadnjih pitanja, utoliko ih prebaciti u sferu najdublje poezije. Vagajući razne strane i aspekte, rješavajući temeljne nedoumice, iguman Stefan ipak na koncu zaključuje o potrebi djelovanja, to jest u konkretnom slučaju o nuždi samoobrane, dakle, o borbi protiv poturica. Potom se odaje afirmativno snoviđenju o oslobođenju svojega naroda, o nuždi žrtvovanja iz ideala. U duhu vjere koju propovijeda smatra kako je pogibija spasonosna, kako su mrtvi ratnici jamci budućnosti, te se s povjerenjem obraća nebesima, očekujući od njih pomoć u odlučnim bitkama. To ga viđenje ispunja zadovoljstvom i veseljem, što primjećuje vladika Danilo:

Srećan li si, igumne Stefane,
 Kako te je Bog vesela dao!

Slijedi svojevrzni antiklimaks. Iguman Stefan, pošto je iskazao svoje povjerenje u sretan ishod, nakon što je prethodno etički i teološki razriješio dvojbe i nedoumice, sad iznenadno priznaje kako je njegovo vedro raspoloženje ne samo ishod mudroga razmatranja svih premisa, nego i rezultat opijenosti:

Mladi sinko, lijepi vladiko,
 Samo sobom noćas je veselo,

A dušu sam natopio kapljom,
 Pa se stara igra povrh viha,
 Kâ blijedi plamen po rakiji.
 To mi katkad starcu budi kosti,
 Spomene ih na mlade godine.

Nećemo preći u anakreontski žanr vinskih počasnica, ali ne možemo ni propustiti uočiti Njegoševu blagu skepsu, suptilnu ironiju, neizbježnu dijalektiku (takoreći: čaša uma ište čašu vina). Naime, i kad na usta igumana Stefana iskazuje vrhunske spoznaje, istine i uvjerenja do kojih mu je nedvojbeno stalo, u rezervi čuva distancu, primisao kako se i taj krajnji zanos može dijelom pripisivati djelovanju pića. Doista, iguman Stefan, koji je „prošâ sito i rešetô”, ide dalje u svojim premišljanjima i zaključcima da bi formulirao pravi kategorički imperativ življenja, dinamički princip sukoba komplementarnih opozicija. Glasovit monolog, dostojan filozofskih maksima, završava apodiktičkim stihovima:

Sv’jet je ovaj tiran tiraninu,
 A kamoli duši blagorodnoj!
 On je sastav paklene nesloge:
 U nj ratuje duša sa tijelom,
 U nj ratuje more s bregovima,
 U nj ratuje zima i toplina,
 U nj ratuju vjetri s vjetrovima,
 U nj ratuje živina s živinom,
 U nj ratuje narod sa narodom,
 U nj ratuje čovjek sa čovjekom,
 U nj ratuju dnevi sa noćima,
 U nj ratuju dusi s nebesima.
 Tijelo stenje pod silom duševnom,
 Koleba se duša u tijelu;
 More stenje pod silom nebesnom,
 Koleblju se u moru nebesa;
 Volna volnu užasno popire,
 O brijeg se lome obadvije.
 Niko srećan a niko dovoljan,
 Niko miran a niko spokojan;
 Sve se čovjek bruka sa čovjekom, —
 Gleda majmun sebe u zrcalo.

Ni ovakva himna dramatičnosti i tragičnosti egzistencije nije mogla proći bez podsmješljiva komentara vladike Danila:

Dobra vatra, a još bolje vino,
Malo si se, dedo, ugrijao,
Pa prečišćaš svijet na rešeto.

Koliko god Njegoš empatijski i lirski investirao u sve svoje likove, nastojeći naći za svakoga poneku karakterističnu crtu i izražajnu specifičnost (dakako, u relativno uskim okvirima kolektivnoga duha, ustaljene simbolike i metričkih ograničenja), nema dvojbe da su potencijalni nosioci njemu osobno najbližih misli i osjećaja, stavova i doživljaja upravo vladika Danilo, onaj koji mora djelovati, i iguman Stefan, onaj koji reagira meditativno i refleksivno. Oni personificiraju dijelove pjesnikove duševnosti, a osim različitih funkcija diferencira ih i životna dob i temperament i narav (premda ih ne možemo, ne smijemo svesti na kontrast lica i naličja). Rešetar ih je vidio kao zastupnike lirskega senzibiliteta. Njihovi monolozi i dijalozi imaju doista neophodnih individualnih svojstava i povremene slikovitosti koja nadmašuje zahtjeve komunikacije, ali prigode u kojima se javljaju ne daju im mogućnosti da se lirski razmašu. Kako bilo, njihovo povremeno misaono nadmetanje, a povremeno slaganje i dopunjavanje, daje „Gorskom vijencu” doista intimniju i neposredniju dimenziju od kolektivnih „masovki” i zbornih očitovanja. Uostalom, radnja spjeva, uz brojne digresije i ekskurze, ionako se zbiva u rasponima između prologa vladike Danila i epiloga igumana Stefana, takoreći u „sendviču” ishodišnih i zaključnih pozicija.

Ali, da ne griješimo dušu, nisu ni kola, grupni iskazi stanja, raspoloženja, prosuđivanja, ostala sasvim lišena lirskih pasusa. Premda se pretežno referiraju na zbivanja u okolišu, komentiraju i tumače djela i ponašanja na turskoj i na crnogorskoj strani, učestali se odaju sentencioznosti, proverbijalnosti, narodnoj mudrosti, no katkad se prepuštaju i živoj slikovitosti. Njihovu je ulogu najbolje odredio vojvoda Milija:

Čujete li kolo kako pjeva,
Kâ je ono pjesma izvedena?
Iz glave je cijela naroda!

Dojmljiva liriska minijatura posvećena je evokaciji, odnosno apostrofiranju grada Herceg Novoga, opjevanoga i zbog položaja i zbog vraćanja u nacionalno okrilje, a sve obasjano pomalo oniričnom atmosferom:

Novi grade, sjediš nakraj mora
 I valove brojiš niz pučinu,
 Kako starac na kamen sjedeći!
 Što nabraja svoje brojanice.
 Divna sanko što si onda snio!
 Mlečići te morem poduzeše,
 Crnogorci gorom opasaše,
 Sastaše se u tvoje zidove,
 Okropiše krvlju i vodicom,
 Te otada ne smrdiš nekršču.

No posebno je impresivno posljednje kolo, vezano za arhetipske simbole, a svojom intonacijom idealno zaključuje spjev:

Bješe oblak sunce uhvatio,
 Bješe goru tama pritislula,
 Pred oltarom plakaše kandelo,
 Na gusle se strune pokidale,
 Sakrile se vile u peštere, —
 Bojahu se sunca i mjeseca;
 Bjehu muška prsa ohladnjela,
 A u njima umrla svoboda,
 Ko kad zrake umru na planinu!
 Kad utone sunce u pučinu.
 Bože dragi, svijetla praznika!

III.

Usmjerena šetnja stranicama „Gorskoga vijenca” ukazala nam je na pjesnikovu iznimnu osjetljivost i sposobnost kazivanja u najrazličitijim registrima. Sigurno je da epski zamah drži na okupu cjelinu, te da dar dramatičara daje pojedinim scenama nužnu dinamiku i jaču diferencijaciju stavova. Međutim, bez izrazitije intimne participacije i odgovarajuće sposobnosti suptilnog bilježenja najtananijih odjeka, djelo bi znatno izgubilo na snazi i uvjerenosti, pa dakako i na našoj čitateljskoj empatiji i emotivnom poistovjećenju. A to nazivamo lirskom dimenzijom spjeva.

Tonko MAROEVIĆ

“INDEED, WHAT ELSE COULD IT BE BUT FANTASY!”
A Lyrical reading of the Mountain Wreath

Summary

A lyric reading of „The Mountain Wreath” provided us with a micro-anthology of selected verses, characteristic passages, and meaningful insights into the symbolic and archetypal layers of speech. Nevertheless, in doing so, we followed the basic amplitude of the epic story line at least to a certain degree. Naturally, what we did was not paraphrase the contents and motifs, but only followed the tonality of the main scenes. The result of this selection could be compared to a montage of attractions, a panorama of verses with pronounced imaginative and sensual orientation, or a potpourri of picturesque and reflexive parts. Instead of following the main story line, we were more driven to premonitions and longings, yearnings and suffering, fears and hopes, including also the unfamiliar and defamiliarizing, the uncertain and unreachable, all on the verge of the tranrational.

If this lyric reading has any purpose, it is certainly not in the forced reversal of the meaning of the sign, but, perhaps, in emphasizing more specifically the dreamy and the oniric components of the composition and in the pronounced skepticism and reserve regarding the facticity and truthfulness of the presented. It makes „The Mountain Wreath” with its lyric insights and outbursts much closer to Njegoš’s transcendental preoccupations and metaphysical projections than can be inferred from the linear narrative reading of the epic and its folklore-historical interpretation. Perhaps, this is not to be neglected.